

Дробаха Л.В.

доцент, кандидат філологічних наук,
Вінницький державний педагогічний
університет імені Михайла Коцюбинського

СЕМАНТИЧНЕ ВАРІЮВАННЯ НАЗВ ПРИРОДНИХ ЯВИЩ У ЗІСТАВНОМУ АСПЕКТІ

Ключевые слова: зіставний аналіз, природне явище, порівняння, семантика, національне світосприйняття.

Key words: comparative analysis, a natural phenomenon, comparison, semantics, the national perception of the world.

Людина в процесі пізнання світу стикається безпосередньо з усім, що її оточує. Будучи частиною природи, вона вивчає її закони, які є сталими і незворотними, проникає в таємниці буття і відповідно відображає результати свого пізнання в мові. На перший погляд здається, що природні явища в різних народів є доволі універсальним прошарком у світосприйнятті, але, як доводить проведений зіставний аналіз, і тут виявляємо більшу кількість розбіжностей у менталітеті. Погоджуємося з думкою про те, що менталітет об'єктивує себе в мові, а мова виступає як основа, що формує в ній специфіку уявлень про світ, системи цінностей і норм поведінки. Інакше кажучи, національний менталітет може бути виявленим в якості такого, якщо ми побачимо його як менталітет мовний, тому що саме мова дана нам в якості об'єктивно існуючого середовища існування менталітету [3, 65].

Метою нашої статті є зіставний аналіз вживання назв природних явищ у прямих та переносних значеннях в українській, німецькій, англійській та французькій мовах. Даний аналіз включає декілька основних етапів виявлення спільних та розбіжних особливостей семантики аналізованих

лексичних одиниць. По-перше, розглянемо переносні значення, які базуються на характерних властивостях природних явищ; по-друге, проаналізуємо порівняння, що містять культурний компонент; по-третє, проведемо дослідження вживання аналізованих лексичних одиниць при позначенні різних денотатів, які відображають національний менталітет.

Серед переносних значень, в основу яких покладено особливості функціонування природного явища, його характерні властивості та прояв, левову долю займають ті, що мають розбіжні риси. Розглянемо спочатку ті переносні значення, які співпадають у зіставлюваних мовах. У всіх зіставлюваних мовах спільними є наступні значення: **укр. град** чого, *перен.* Велика кількість, численність [5] – **нім. Hagel** *Hagel von Schlägen [von Vorwürfen]* – град ударів [докорів] [5] – **англ. hail** 2) потік, град *The victim was hit by a hail of bullets.* – Жертву зрешетили градом куль. *The police were met with a hail of stones and petrol bombs.* – Поліція була зустрита градом каміння і запальними бомбами [5] – **фр. grêle** *une grêle de balles* – град куль [5].

У трьох із аналізованих мов співпадають: **нім. Wind** *aus allen vier Winden* – звідусіль, з усіх сторін; *in alle vier Winde zerstreuen* – розкидати [розвіяти] на всі чотири сторони [по всьому світу] [5] – **англ. wind** *from the four winds* – з усіх сторін, з усіх кінців землі; *the four winds* – країни світу [5] – **фр. vent** *les quatre vents* – чотири країни світу *des quatre vents* – з усіх кінців світу *aux quatre vents, à tous les vents* – скрізь, по всіх напрямках [5]; **укр. хмара** кого, чого, *перен.* Величезна кількість, безліч, маса кого-, чого-небудь [5]; || у знач. присл. хмарою. У великій кількості [4, XI, 93] – **англ. cloud** 3) сила-силенна *cloud of witnesses* – більшість свідків [5] – **фр. nuée** 2) *перен.* хмара, більшість, пільма; велике нагромадження [5].

В окремих випадках виявляємо переносні значення, в основу яких покладено зорове або звукове сприйняття природного явища. Серед спільних виявлено лише один приклад, зокрема, **укр. грім** 2) *перен.*, чого. Сильні, гучні

звуки [5] – **нім. Donner** *перен. der Donner der Geschütze* – грім [гуркіт] гармат *der Donner des Beifalls* – грім аплодисментів [5] – **фр. tonnerre un tonnerre d'applaudissements** – грім аплодисментів [5].

А співпадіннями в двох аналізованих мовах є: **нім. Gewitter ein häusliches Gewitter** – сімейна буря [5]; **2. перен.** сильна дискусія, сильна суперечка [6, 563] – **фр. orage** сварки [5]; **укр. дощ** 3) у знач. присл. *дощем.* Великим потоком; так, як дощ [5] – **фр. pluie** *перен.* дощ, град, велика кількість [5].

В розбіжних значеннях виявляємо певні культурні стереотипи, які має той чи інший народ. В значеннях, на відміну від особистісного смислу, фіксується певний культурний стереотип, інваріантний образ даного фрагменту світу, що властивий тому або іншому етносу. Культурні стереотипи засвоюються в процесі соціалізації. В силу цього культура не може бути абстрактно-людською, вона завжди конкретно-людська, тобто етнічна [1, 156]. Наприклад, у сталих словосполученнях «дощ» отримує в німецькій мові **нім. Regen ein warmer Regen** (*eine größere (unverhoffte) Geldeinnahme*) *розм.* несподівана грошова підтримка; неочікуване надходження суми грошей [5], а у французькій – **фр. pluie** більшість *pluie de balles* – град куль; *pluie d'or* – золотий дощ [5].

Розбіжні значення в трьох мовах виявляють: **укр. вихор** 2) чого, *перен.* Надзвичайно швидкий хід, розвиток чого-небудь. || Про що-небудь численне і надзвичайно швидко в перебігу, в розвитку, в дії. 3) у знач. присл. *вихором (вихром).* Надзвичайно швидко [5] – **англ. whirlwind** *whirlwind fire* – ураганний вогонь; *whirlwind attack* – стрімкий наступ; *He got married after a whirlwind romance.* – Він одружився після стрімкого роману. *I had been running around southern England in a whirlwind of activity.* — Я мотався по півдню Англії, втягнутий у вир справ [5] – **фр. tourbillon** 3) *перен.* вир, кругообіг; 4) *перен.* вихор, потік (людей); *un tourbillon de poussière* – хмара пилу [5].

В двох із зіставлюваних чотирьох мов виявляємо наступні розбіжні значення: **укр. блискавка** *Виконати замовлення у режимі блискавки* – зробити швидко і в першу чергу [5] – **нім. Blitz** 1) блискавка (*перен.*) *seine Augen schießen Blitze* – його очі метають блискавки [5];

укр. гроза 4) *перен.* Те, що викликає, наводить страх, жах [5] – **фр. orage** 2) *перен.* загрожуюча небезпека; назриваючі зіткнення, *il y a de l'orage dans l'air* – пахне грозою [5];

нім. Wolke *dunkle Wolken am Horizont* *перен.* уготовані невдача, нещастя [6, 1557] – **англ. cloud** *in the clouds* неясний, прихований; дивний, фантастичний [5];

укр. град || у знач. присл. градом. У великій кількості, багато. || Великими краплями, рясно (про піт, сльози) [5] – **нім. Hagel** *перен. weicher Hagel* – снігова крупа [5];

нім. Wind *der Wind hat sich gedreht* – вітер змінився; обстановка змінилася; настрої змінився; *den Wind im Rücken haben* – йти з попутним вітром; успішно рухатися вперед, досягати успіху; *auf günstigen Wind warten* – чекати попутного вітру; вичікувати сприятливий момент; *in alle Winde zerstreut sein* – роз'їхатися хто куди; *hier weht ein scharfer Wind* – тут господарює суворість [5] – **фр. vent** *faire du vent avec un éventail* – обмахуватися віялом [5].

Окремі випадки розбіжних значень виявляємо в українській та французькій мовах. Наприклад, **укр. сніг** *Обсипає снігом (кого)* – кидає в холод (кого) [5], // Холодний край [4, IX, 423]; **фр. tonnerre** *voix de tonnerre* – громовий голос; *c'est un tonnerre (c'est un tonnerre [c'est une voix de tonnerre])* *розм.* у нього громоподібний голос; *tonnerre d'indignation* – спалах обурення [5].

Серед розбіжних переносних значень аналізованих назв в українській мові виявлено: **укр. дощ** 2) *перен., чого,* з означенням. Про велику кількість того, що падає, сиплеться [5], **хмара** [Аж] до [самих] хмар; [Аж] до [самої]

хмари; [Аж] під [самі, самісінькі] хмари – дуже високо [4, XI, 93], **сніг** // Суцільна маса таких опадів, що лежить на поверхні чого-небудь [4, IX, 423], а в англійській мові – **англ. cloud mushroom cloud** – грибоподібна хмара (під час атомного вибуху) [5].

Розглянемо вживання різними народами аналізованих лексичних одиниць у порівняннях. Саме порівняння як операція мислення людини і трансцендентальний інструмент при пізнанні нею об'єктивного світу є універсальним і когнітивним [2, 70]. Порівняння, як і вище проаналізовані переносні значення, виявляють також як спільні, так і розбіжні випадки вживання.

Наприклад, *блискавка* вживається в усіх зіставляваних мовах у таких виразах: **укр. блискавка** *У порівняннях Як блискавка* [4, I, 199] – **нім. Blitz** *das ging wie der Blitz* – це було зроблено в одну мить [блискавично] *wie ein (geölter) Blitz* – *розм. блискавично, зі швидкістю блискавки* [5] – **англ. lightning like lightning** як блискавка; *with [at] lightning speed* – із швидкістю блискавки, блискавично [5] – **фр. foudre comme la foudre** – зі швидкістю блискавки [5]. Проте цікаво відмітити, що зазначена назва в німецькій та французькій мовах вживається у виразах типу: **нім. Blitz wie ein Blitz aus heiterem Himmel** ≈ як грім серед ясного неба; як сніг на голову [5] – **фр. foudre comme un coup de foudre dans un ciel serein** як грім серед ясного неба [5], в яких українці традиційно вживають лексичні одиниці *грім* або *сніг*. Так в українській та французькій мовах зустрічаємо подібне вживання такого порівняння: **укр. грім*** *У порівняннях Як грім; Як (мов, немов і т. ін.) грім з [ясного] неба* – раптово і несподівано [4, II, 170] – **фр. tonnerre comme un coup de tonnerre dans un ciel serein** як грім серед ясного неба [5].

Загалом проаналізовані порівняння виявляються найчастіше в певних двох із зіставляваних чотирьох мов. Наприклад, в українській та французькій мовах: **укр. сніг*** *У порівняннях біліти або виблискувати мов сніг* [4, IX, 423] – **фр. neige blanc comme neige** (*blanc comme neige [або comme*

le lait) 1) білий як сніг [5]; в німецькій та французькій мовах – **нім. Schnee sein Geld schmolz wie Schnee an der Sonne** – його гроші танули, як сніг на сонці [5] – **фр. neige fondre comme la neige au soleil** букв. танути як на сонці сніг, зникати поступово [5], **нім. Wind wie der Wind eilte er ihm nach** – він вихором понісся за ним [5] – **фр. vent aller comme le vent** – нестися як вітер [5].

Випадки вживання порівнянь, що виявляють розбіжності, переконливо ілюструють особливості сприйняття етносами різних природних явищ та їх особливостей. Слушним є твердження, що культурний компонент знаків непрямой номінації створюється їхньою семіотичністю, символічністю і зв'язком з етнокультурною свідомістю народу [1, 129]. Українці порівнюють з дощем різні денотати, які сипляться або падають у великій кількості: **укр. дощ*** *У порівняннях Як дощ. Кулі сипалися, як дощ* [4, II, 402]. У французів це природне явище викликає нудьгу і сум, що відображають наступні порівняння: **фр. pluie ennuyeux comme la pluie** – дуже нудний; сумний, як осінній дощ; *chiant comme la pluie* груб. найнудніший, препоганий; *triste comme la pluie (triste comme la pluie)* дуже похмурий [5]. Англійці передусім, напевно, вбачають у дощі його водну основу, оскільки вода має цілющі властивості, дарує бадьорість та свіжість, і відповідно вживають порівняння з позитивною конотацією: **англ. rain right as rain** – цілком здоровий [5].

В українській та німецькій мовах розбіжну семантику порівнянь виявляють: **укр. хмара*** *У порівняннях Як хмара висіти; Мов [темною] хмарою оповитий* – дуже сумний, похмурий хтось; *Як (мов, наче) [чорна, грозова] хмара* – дуже сумний, похмурий хто-небудь [4, XI, 93] та **нім. Wolke wie aus den Wolken gefallen sein, aus allen Wolken fallen** – бути ошелешеним, гірко розчаруватися [5]. Українські порівняння зі снігом мають пряме значення на відміну від французького: **укр. сніг*** *У порівняннях Мов сніг, мов снігом обсипати; Побіліти, як сніг* – стати дуже блідим [4, IX, 423] – **фр. neige blanc comme la neige** безневинний, з незаплямованою репутацією [5].

Така ж тенденція стосується і *граду*, назва якого має у французьких порівняннях переважно антропологічний характер. Порівняймо, **укр. град** * У порівняннях Сльози, *мов град* [4, II, 152] – **англ. hail thick as hail ((as) thick as hail)** частий як град [5] – **фр. grêle méchant comme la grêle** – злючий; *méchant comme la grêle rouge* 2) злий як чорт; злючий; шкідливий; *craindre comme la grêle* боятися як чуми [5]. Когнітивна семантика образів-еталонів компаративних фразеологічних одиниць (КФО) сприяє етнокультурному наповненню концептів. Навіть при запозиченні з однієї лінгвокультури в іншу КФО можуть отримувати етнокультурні смисли. При цьому «чужі» образи-еталони досить легко входять до концептуальної системи певної лінгвоспільноти, створюючи там часто неочікуваний комунікативний резонанс [2, 68]. Звичайно, не останню роль буде відігравати контекст та лексикографічна інформація, оскільки, наприклад, перекладаючи з французької «*blanc comme la neige*» (досл. білий як сніг) стосовно людини, отримуємо її характеристику як такої, що має незаплямовану репутацію.

У зіставлюваних мовах виявляємо також поодинокі випадки розбіжних порівнянь типу: **укр. гроза** * У порівняннях *Мов гроза* [4, II, 173]; **укр. вихор** Як (неначе і т. ін.) *вихор* – дуже швидко [4, I, 534]; **нім. Donner wie vom Donner gerührt [getroffen]** – як громом уражений [5]; **нім. Blitz wie vom Blitz getroffen** – як громом уражений [5]; **нім. Blitz die Nachricht schlug ein wie ein Blitz** новина викликала велике хвилювання [6, 243]; **фр. vent léger comme le vent** легкий як зефір, як подих вітерця; *comme la plume au vent ((être) comme la plume au vent)* (бути) рухливим, мінливим; *rapide comme le vent* швидкий як вітер [5].

Аналізуючи позначення інших денотатів назвами природних явищ, слід наголосити, що загалом при цьому не можна констатувати повного співпадіння. Спільні риси мають такі назви, як *блискавка*, *вітер*, *хмара* та *сніг*. При цьому процес співпадіння не завжди охоплює всі зіставлювані мови, що є цілком закономірним явищем. Так, **укр. блискавка** 2)

Фотоспалах. 3) Телеграма, що передається негайно[5] виявляє спільні значення з **нім. Blitz** 5) *фото* спалах 7) (телеграма-)блискавка (прилад) [5]. А **нім. Blitz** світоч (генія) [5] співпадає з **фр. foudre** *foudre d'intelligence* – світоч розуму, видатний розум [5].

Семантичне співпадіння в аналізованих мовах виявляють: **укр. вітер** роза вітрів [5] – **нім. Wind** *Windrose* [5] – **англ. wind** *wind rose* [5] – **фр. vent** *rose des vents* [5]. Спочатку роза вітрів була розроблена для метеорологічних цілей і мала для використання в навігації тільки тимчасове значення. Класична роза вітрів нарешті витіснилася з дванадцятьма вітрами сучасної компасної рози, яка постійно далі розвивається моряками і картографами з середньовіччя (Вікіпедія).

В інших випадках співпадіння виявляють всі зіставлявані мови, крім української. Наприклад, **нім. Wind** 2) напрямок (вітру); країна світу 3) дуття 4) *мед.* вітри, гази [5] – **англ. wind** 3) струмінь повітря, 8) *мед.* гази, 9) *тех.* дуття [5] – **фр. vent** 5) *фізіол.* кишкові гази; вітри [5]. Крім зазначених в англійській та французькій мовах виявляємо наступні спільні значення: **англ. wind** 2) запах, дух, 4) (the wind) духові інструменти *a wind ensemble* – ансамбль духових інструментів, (*the winds / wind section*) оркестранти, які грають на духових інструментах, 10) схильність, прагнення, напрямок, тенденція *the winds of popular opinion* – тенденції в суспільній думці [5] – **фр. vent instrument à vent** – духовий інструмент, 3) *перен.* обстановка; напрямок, 6) запах (тварини); дух 7) *мн. муз.* духові інструменти [5]. Подані приклади засвідчують, що запозичення із однієї культури в іншу певного культурного явища виявляється можливим лише на рівні рефлексивного шару свідомості, побутовий же шар свідомості не піддається запозиченню [1, 157].

Лексична одиниця *хмара* вживається німцями та англійцями у наступному значенні: **нім. Wolke** клуби диму *er rauchte dicke Wolken* – він випускав клуби (тютюнового) диму [5] – **англ. cloud** 2) клуби (димущо) [5].

Спільне вживання лексичної одиниці *сніг* виявляємо в німецькій, англійській та французькій мовах: **нім. Schnee** 2) *евф. розм.* наркотик (у вигляді білого порошка; кокаїн або героїн) [5] – **англ. snow** 3) кокаїн [5] – **фр. neige** 2) *розм.* кокаїн [5]. А в іншому позначенні виявляємо в англійській та французькій мовах ще одне спільне значення: **англ. snow** сивина *the snow(s) of venerable age* – поважна сивина [5] – **фр. neige cheveux de neige** – сиве, біле волосся [5].

Національні особливості світосприйняття відображають розбіжні вживання аналізованих лексичних одиниць. Наприклад, в українській мові виявляємо, що **укр. блискавка** має такі розбіжні значення, як: 4) Довга механічна застібка на одязу, портфелі, сумці і т. ін. Блискавка комбінезона . 5) Графічне позначення небезпеки ураження електричним струмом [5]. Її німецький відповідник **нім. Blitz** вживається для позначення: 2) спалах (під час пострілу) 3) проблисковий вогонь (маяка) 4) *розм.* повітряний напад, бомбардування; 6) *перен.* спалах (люті); проблиск (розуму); просвітлення (розуму) [5]. Французький відповідник ще більше розширює коло розбіжних значень аналізованої лексичної одиниці. Отже, виявляємо: **фр. foudre** 2) неприємна несподіванка 3) любов з першого погляду II 2) *мн.* гнів *foudres de l'Eglise* – відлучення від церкви 2. 1) пучок блискавок (емблема Юпітера); 2) *foudre de guerre* – 1) герой війни, великий полководець 2) відчайдушний сміливець, *foudre d'éloquence* – блискучий оратор; *foudres d'airain* – гармати, артилерія II велика бочка; *coup de foudre* 2) неочікуваний удар, несподіванка [5].

Розглянемо вживання лексичної одиниці *вітер* в трьох із зіставлених мов. В німецькій мові вона має **нім. Wind Spanischer Wind** – *кул.* безе [5]; в англійській – **англ. wind** 5) дихання *he has a bad wind* – у нього задишка 6) чутка; натяк 7) пусті слова [5], а у французькій – **фр. vent dans le vent** – сучасний; модний, 4) повітря; *ouvert à tous les vents* відкритий усім вітрам,

нічим не захищений, *cheveux au vent* розпустивши волосся, з розпущеним волоссям [5].

Проаналізуємо в англійській та французькій мовах вживання лексичних одиниць *grim* та *сніг* у різноманітних розбіжних значеннях і словосполученнях. Порівняймо: **англ. thunder** 2) гуркіт, шум 3) різкий осуд, погрози (з боку газет, офіційних осіб тощо) [5] – **фр. tonnerre coup de tonnerre** – фатальна подія; повна несподіванка, грім серед ясного неба *maître du tonnerre* – Зевс, Юпітер, *l'oiseau qui porte le tonnerre* – орел 2) *військ. заст.* патронник, зарядна камора; *oiseau de Jupiter (oiseau qui porte le tonnerre)* *поет.* орел; *séjour du tonnerre (séjour [или région] du tonnerre)* *поет.* небеса; *éclat de tonnerre* 2) приголомшуюча звістка [5]; **англ. snow** 2) *поет.* білизна [5] – **фр. neige de neige** – 1) білосніжний 2) нікчемний; *classe de neige* – шкільні заняття взимку в горах, на лоні природи; *sports de la neige* – зимові види спорту; *trains de neige* – потяги, що курсують до зимових спортивних станцій; *neige artificielle* – штучний сніг (для тренування лижників); *œufs à la neige* – "сніжка" (взбиті з цукром яєчні білки); *bonhomme de neige* сніговик; снігова баба; *boule de neige* *арго ірон.* негр; *effet de neige* *жив.* зимовий пейзаж; *train de neige* потяг, що везе людей на зимовий відпочинок [5].

На противагу англійським відповідникам французькі виявили переважну кількість словосполучень із зіставлюваними лексичними одиницями.

А до поодиноких випадків розбіжності значень у зіставлюваних мовах слід віднести: **укр. гроза** 3) *перен.* Лихо, небезпека, катастрофа і т. ін., що загрожує кому-небудь [5]; **нім. Hagel** 2) *заст.* дріб; картеч 3) *мед.* ячмінь [5]; **англ. rain** 2) (*the rains*) період тропічних дощів 3) потоки; струмки (сліз); град (ударів тощо) 4) *гірс.* капіж [5], **англ. cloud** 4) покров; пелена, завіса; 5) (*clouds*) *поет.* небеса, небо; 6) щось, що затьмарює; вада, пляма, червоточина; 7) легкий, свободно зв'язаний шерстяний шарф; 8) *tex.* пляма; *cloud on title*

юр. вада правового титулу (дефект в документі, що встановлює чиєсь право власності на землю) [5]; **фр. *tourbillon*** 2) *физ.* турбулентний потік [5].

Отже, серед проаналізованих 195 вживань назв природних явищ в українській (19 %), німецькій (21 %), англійській (20 %) та французькій (40 %) мовах найбільша кількість належить французькій мові. В українській мові виявлено найбільше переносних значень (47 %), а найменше – позначень різних денотатів (16 %). В німецькій мові переносні значення і позначення різних денотатів в рівній кількості разом складають 78 %, а порівняння – 22 %. В англійській мові домінують позначення різних денотатів (66 %), а найменша кількість належить порівнянням (10 %). У французькій мові також левову частку займають позначення різних денотатів (56 %), а найменшу – порівняння (21 %). Таким чином, визначаємо, що серед аналізованих вживань назв природних явищ у зіставляваних мовах домінуючими є позначення різних денотатів та переносні значення, а порівняння займають останню позицію. Перспективою подальшого дослідження є вивчення вживання назв природних явищ у літературі та народній творчості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алефиренко Н.Ф. Лингвокультурология. Ценностно-смысловое пространство языка/ Н.Ф. Алефиренко. – М.: Флинта: Наука, 2010. – 288 с.
2. Мізін К.І. Системні маркери компаративної фразеології крізь призму зіставлення (на матеріалі англійської, німецької, української та російської мов) /К.І. Мізін //Мовознавство. – 2009. – №5. – С. 60-70.
3. Радбиль Т.Б. Основы изучения языкового менталитета: учеб. пособие/ Т.Б. Радбиль. – М.: Флинта: Наука, 2010. – 328 с.
4. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. — К.: Наукова думка, 1970-1980.
5. ABBYY Lingvo 12.
6. BERTELSMANN Wörterbuch der deutschen Sprache. – München/Gütersloh: Wissen Media Verlag GmbH, 2004. – 1608 S.